

מבני ויתור ומעמדם בשיח המדעי

זהר לבנת, אוניברסיטת בר אילן

1. השיח המדעי כשיח שכנועי

הנחת היסוד של הדיון הזה היא כי השיח המדעי הוא סוג של פעולה חברתית, וככל פעולה חברתית יש לו הקשר חברתי, תפקיד חברתי ומטרה חברתית. הנחתי היא כי מטרתו העיקרית של מאמר מדעי היא שכנועית. הנחה זו נשענת בעיקרה על עבודתם החלוצית של לאטור וולגאר (1979), שכאנתרופולוגים של המדע עקבו בפרטי-פרטים אחרי אופן התנהלותה של עבודת מחקר במעבדה מתוך כוונה לענות לשאלה, כיצד אותן פעילויות יומיומיות של המדענים מובילות בסופו של דבר למאמרים המדעיים, לכתיבה המדעית, כלומר להבניה של עובדות מדעיות, לידע מדעי בעל היגיון פנימי. לשאלה מה מטרתו של הטקסט המדעי ומה שואפים הכותבים להשיג נתנו לאטור וולגאר תשובה חד-משמעית: המטרה העיקרית של דיווח על ניסוי היא שכנועית. מטרתו של המאמר המדעי היא לשכנע את הקהילה האקדמית לקבל את הידע החדש ואת הטענות החדשות. ובלשונו של היילנד (1998), המטרה העיקרית אינה רק להציג טענות חדשות, אלא גם להבטיח שהטענות הללו יתקבלו, ושקיומן כידע חדש יאושר על ידי הקהילה הדיסציפלינרית. בעקבות הנסטון (1994), אפשר להראות כיצד כל חלק במאמר המדעי מכיל מטרה שכנועית:

פרק המבוא משכנע את הקורא שהמחקר חשוב ובעל ערך, על בסיס זה שיש פערים בידע בנושא חשוב. ניסוח זה מקפל בתוכו מתח בין שני כוחות: מצד אחד, על הכותב לשכנע שהנושא שהוא עוסק בו חשוב, אך מן הצד השני עליו לשכנע שלמרות חשיבותו עדיין אין יודעים עליו מספיק.

פרק שיטת המחקר צריך לשכנע את הקורא שהמחקר תוכנן ובוצע היטב, שהנבדקים אכן מייצגים את הקבוצות שאותן הם אמורים לייצג ושהשיטה שננקטה אין בה עיוותים.

פרק הממצאים משכנע את הקורא שהגישה הסטטיסטית הייתה יעילה ואינפורמטיבית. **פרק הדיון בממצאים** צריך לשכנע את הקורא שתוצאות המחקר מתקבלות על הדעת ותואמות מחקרים אחרים, שביחד מובילים לגוף ידע לכיד ועקיב. גם בנקודה זו יש מתח בין שני כוחות סותרים: מצד אחד הרצון לטעון שיש בדברים חידוש מדעי, ומצד שני

הצורך להוכיח שהחידוש אינו גדול מדי, כלומר, שהוא תואם באופן זה או אחר את מה שכבר נחשב לחלק מן הידע המדעי המוסכם.

מובן שהחוקרים שואפים להשיג גם כמה מטרות פרקטיות, שהיילנד (שם) איננו נמנע מלפרט: הפרסום המדעי הוא הדרך למבחר של תגמולים מוחשיים המספקים את הרצונות הספציפיים של יחידים בקהילה המדעית. מאמר מדעי נשפט על ידי קולגות שבאופן פוטנציאלי יכולים לעשות בו שימוש. אם הם שופטים אותו כחשוב, מעניקים לו פרסום ומצטטים אותו, המדען זוכה להכרה. ההכרה יכולה להוביל למשרה, לקידום, למענקי מחקר או לפרס נובל. לפיכך, מטרתו של המדען היא להגדיל את מהימנותו בקהילת השיח. הנחתי היא כי על פי המטרות הללו נעשות הבחירות הלשוניות, נבחר הסגנון ונבחרת האסטרטגיה הרטורית. לפי זה אפשר לטעון, למשל, שהשיח המדעי משתמש באסטרטגיה של כתיבה "אובייקטיבית", לאו-דווקא משום שאסטרטגיה זו מתחייבת ממהותו ומאופיו של המדע, אלא משום שזוהי האסטרטגיה ההולמת את מטרותיהם של הכותבים, כפי שתוארו לעיל.

2. הטקסט המדעי כשיח דיאלוגי

הנחה נוספת שנישען עליה היא כי כל טקסט שכנועי הוא דיאלוגי. באיזה מובן השיח המדעי הוא "דיאלוגי"?

לייקוף וג'ונסון (1980), בחיבורם העוסק במטאפורות תשתית, עוסקים בין השאר באופן שבו מתארת הלשון את מה שהם מכנים "הטיעון הרציונלי". לטענתם, בשפה האנגלית רבים הביטויים המוכיחים כי הדובר תופס את הדיון הרציונלי או את הוויכוח כסוג של מלחמה, והדבר מוכיח את קיומה של מטאפורת-תשתית "Rational argument is war". (ויכוח רציונלי הוא מלחמה). בהתאם לתפיסה זו, את השיח המדעי הכתוב הם מכנים "One-party rational argument". (עמ' 87). כלומר זהו ויכוח שנוכח בו צד אחד בלבד (או בשפה המשפטית: "דיון במעמד צד אחד"). לטענתם של לייקוף וג'ונסון, לסוג שיח זה יש תכונות מיוחדות, שלא בהכרח מאפיינות ויכוח בשיח יומיומי: מאחר שלא נוכח יריב מסוים, חייבים להניח יריב אידיאלי, בלתי נוכח, שאותו יש לנצח. הדרך היחידה לנצחו היא להתגבר על כל היריבים האפשריים ולהעביר משתתפים ניטרליים לצד שלך. לשם כך יש לצפות מראש את כל ההתנגדויות, ההגנות וההתקפות האפשריות ולהתמודד אתן במסגרת בניית הטיעון.

לפי התמונה הזו, הטקסט המדעי הוא טקסט דיאלוגי במובהק: עליו להביא בחשבון בן-שיח דמיוני שהוא מתנגד אפשרי, ולבנות את מסכת הטיעונים בהתאם לכך. הטיעונים מובאים ומוצגים ביחס לאותו בן שיח. נוכחותו של בן השיח בטקסט יכולה לנוע על הרצף שבין נוכחות מפורשת (היריב עשוי אפילו להופיע בשמו) לבין נוכחות סמויה. אם נראה את הטקסט המדעי כנטוע בתוך ההקשר הרחב של עולם המחקר ושל הדיסציפלינה שבה הוא פועל, נוכל לתאר לעצמנו שורה ארוכה של "יריבים" או "מתנגדים" פוטנציאליים: מחקרים קודמים שעסקו בנושאים דומים והכותב צריך לשכנע בעליונות המחקר שלו ביחס אליהם, מחקרים עתידיים שעשויים לערער על תקפותו של המחקר הנוכחי, תיאוריות מתחרות שאם יתברר מעמדם המועדף עשוי הדבר להשפיע על יחסה של הקהילה המדעית לטקסט הנוכחי, ועוד.

3. הקורפוס

קורפוס המחקר מורכב ממאמרים מדעיים, המדווחים על מחקרים כמותיים מתחום מדעי החברה, שהתפרסמו בעברית בכתבי עת מדעיים שפיטים. הבחירה במחקרים כמותיים איננה מקרית אלא מכוונת: מאמרים המדווחים על תוצאות של ניסויים במונחים מספריים, והכוללים נתונים "קשים" כגון טבלאות, גרפים וכו' – הם טקסטים שבהם לכאורה אין תפקיד ל"רטוריקה". במדעים המדויקים מתקיים מיתוס לפיו "העובדות מדברות בעד עצמן". אם זה נכון שהעובדות, או המספרים, "מדברים", הרי שלחוקר לא נותר אלא להציג אותם ללא התערבות, ולהניח להם לדבר. אלא שכאמור, תפיסה זו נחשבת מזה עשורים אחדים לתפיסה נאיבית, שלא לומר שגויה ממש. נראה לי להביא כאן את דבריו הנוקבים של רועה (1994), שנכתבו אמנם בעניין אחר אך כוחם יפה גם כאן:

"הדברים" הקיימים בעולם לצידנו וסביבנו אינם מדברים בעד עצמם, עד שלא יבוא מישוהו מאיתנו, יודע השפה, ויגיד משהו עליהם, או מטעמם, ינסח אותם, יביאם לבית הדפוס, יעשה בהם איזה שהוא מעשה של סימול ועריכה, והכנסת סדר, ועוצמה ידועה של תגובה. [...] ומכל מקום, הרי עדיין לא קם ארוע, חשוב והיסטורי ודרמטי, ככל שלא יהיה, וסיפר את עצמו, עד שלא נעור רצון של מספר או עד לספרו. [...] אם יש משמעות לאמירה "לתת לדברים לדבר בעד עצמם" – הרי זו משמעות רטורית או אסטרטגיה תקשורתית, שעיקרה הנסיון ליצור רושם של "מסירת העובדות", רושם של אי התערבות המספר, רושם הממשות. (עמ' 131).

אותם טקסטים, שמחבריהם נוקטים באסטרטגיה תקשורתית "אובייקטיבית" של "מסירת העובדות", הם אפוא הטקסטים המציבים אתגר מיוחד בפני מי שרוצה לעמוד על ה"רטוריקה" שלהם ולחשוף את הדרכים שבאמצעותן משיגים הכותבים את מטרותיהם, כפי שהוצגו לעיל.

4. מאפיינים רטוריים של הטקסט המדעי

לאור מה שנאמר עד כאן, אפשר להצביע על מאפיינים רטוריים רבים המיוחדים לשיח המדעי.¹ אחד מהם הוא מאמץ מכוון ליצור רושם של הפרדה בין החוקר למחקר. מטרה זו מושגת בכמה אמצעים: הבלעת נוכחותו של הדובר, למשל באמצעות השימוש במבנה סביל, ובאמצעות שימוש בביטויי מסקנה באופן כזה, שהליך הסקת המסקנות מוצג לא כהליך המתבצע על ידי החוקר אלא כתכונה פנימית של הטקסט. מאפיין רטורי נוסף הוא השימוש בביטויים מודאליים שונים לשם יצירת רושם זהיר ומדויק תוך יצירת האיזון בין כוחות וצרכים שונים. המאפיין שנרחיב את הדיון בו במאמר זה הוא השימוש במבני ויתור כדרך לדחות טענות מתנגדות, באופן שיוכיח כי הדובר מודע להן ושקל אותן. מטרתו של המאמר הנוכחי היא אפוא להציג את השיח המדעי כשיח שכנועי דיאלוגי, ואת מבנה הויתור כמבנה שיח המדגים זאת במיוחד.

מבנה הויתור הוא מבנה שיש לו מקום של כבוד בכל דיון מקיף בשאלת הארגומנטציה. מהי חשיבותו השכנועית של המבנה הזה? מותר לנו להניח, ששום כותב המנסה לשכנע אינו יכול להרשות לעצמו להחליש את טיעונו באופן ישיר על ידי העלאת הסתייגויות או טענות-נגד. כיצד אפוא יתמודד עם טענות כאלה? כיצד יראה כי הוא ער לטענות-נגד או להסתייגויות, כי כבר חשב עליהן והחליט לדחותן? הדרך ההגיונית שפתוחה בפניו היא להעלות הסתייגויות במסגרת הצמד "הסתייגות-הצדקה", כלומר: בטקסטים ארגומנטטיביים ההסתייגות מופיעה בדרך כלל יד-ביד עם מרכיב נוסף המכונה "הצדקה". רכיב זה משמש מעין תשובה להסתייגות. הוא למעשה דוחה את הטענות המסתייג ולא מאפשר לו להשיג עמדה של החלשה ממשית.

¹ הדיון בהיבטים אלה יורחב בהיבט גדול יותר העוסק בדרכי השכנוע של השיח המדעי (בהכנה).

באופן פרדוכסלי, התוצאה הסופית של המהלך הזה היא דווקא חיזוק של הטיעון. מדוע? נביא לכך את הסברו המוצלח והקולע של משה אזר באחד ממאמריו על מבנה הוויתור (מ-1997):

כשהדובר משתמש במבנה של וויתור, הוא מעלה מראש טיעונים שאינם משרתים את עמדתו, ועל-ידי כך הוא יכול בו-זמנית גם להסיר התנגדות אפשרית ובלתי רצויה, וגם לחזק את תוקפו של טיעונו-שלו. זאת משום שהנמען מונחה להאמין שהדובר כבר שקל את כל ההתנגדויות האפשריות, או לפחות את החשובות שבהן, ודחה את כולן.

השימוש במבני ויתור (הן כמבנים תחביריים והן כמבני-שיח) הוא אפוא אחת הדרכים החשובות שבהן מוצגות טענות-נגד, הן כאלה שנשמעו בפועל, והן כאלה שהכותב משער שעשויות לעלות בעקבות הטקסט שלו. לפיכך זהו אחד המרכיבים המייצגים באופן מובהק את האספקט הדיאלוגי של השיח. יש בו ביטוי לדיאלוג עם בן-שיח – בין ממשי ובין משוער או אפשרי.

כאמור, אספקט דיאלוגי זה יכול להיות מפורש יותר או פחות. במקרה של דיאלוגיות מפורשת, הטענה הנדחית מועלית ומופרכת במפורש. מאחר שלטענות-נגד יש פוטנציאל ממשי של החלשת הטיעון, האסטרטגיה הננקטת במקרה זה היא העלאה מפורשת של טענת-הנגד, ודחייה מפורשת שלה במבעים העוקבים. נראה להלן קטע מן הקורפוס, שבו הטענה הנדחית מועלית ומופרכת במפורש. הוא לקוח מתוך מחקר העוסק ביכולת הניבוי של הצלחה בלימודים אקדמיים. ההצלחה נבדקה על פי ציוני שנה א באוניברסיטה. הקטע שלהלן מנסה להצדיק את הבחירה בציוני שנה א' כביטוי להצלחה:

ראוי להתייחס, במאמר מוסגר, **לטענה המושמעת לעתים** שהקריטריון המתאים יותר לתיקוף הוא ממוצע הציונים בסוף הלימודים לתואר ולא ממוצע הציונים בסוף שנה א. **נדגיש** שציון שנה א הוא הקריטריון המקובל [...]. בין יתרונותיו מצוינת העובדה [...]. **גם אם יש מקום לעמדה** שהציון בסוף הלימודים הוא קריטריון רלוונטי יותר למחקרי תיקוף מאשר ציון שנה א, **הרי שאין שום בסיס אמפירי לטענה, הנלווית לעתים לעמדה זו**, שתוקף הניבוי כלפי קריטריון זה נמוך מתוקף הניבוי כלפי ציוני שנה א [...]. ממצאים אלה, בצד הנימוקים שצוינו לעיל בדבר היתרונות של שימוש בציון שנה א כקריטריון, **מספקים הצדקה לשימוש בקריטריון זה** בניחות הנוכחי. (דיון וסיכום, ניתוח-על, מגמות 67-68).

הקטע פותח בהתייחסות ישירה לטענת-נגד באשר לשיטת המחקר המוצעת. לטענה זו יש פוטנציאל ממשי של החלשת הטיעון: אם נקבל אותה ברצינות, עשוי הדבר להעמיד בספק

את תוקפו ואת חשיבותו של המחקר הנוכחי. האסטרטגיה הננקטת כאן היא העלאה מפורשת של טענת-הנגד, ודחייתה במבעים העוקבים. הדחייה נעשית באמצעים אחדים, וביניהם מבנה הוויתור. אסטרטגיה מפורשת זו מעניקה לטקסט אופי דיאלוגי, בכך שהיא מביאה את טענות היריב אל תוך הטקסט.

5. הוויתור בטקסט המדעי

נתבונן עתה במבנה הוויתור שבמרכזו של הקטע: המשפט שמתחיל ב"גם אם", ונמשך ב"הרי ש" – שתי מילות קישור המסמנות כאן את יחס הוויתור. משפט זה מורכב משני חלקים. החלק הראשון הוא ההסתייגות, שהכיוון הארגומנטטיבי שלה הוא החלשת הטענה הנוכחי. החלק השני הוא ההצדקה, שתפקידה הארגומנטטיבי הוא להסביר מדוע ההסתייגות למעשה איננה מחלישה את הטענה הנוכחי. מבנה הוויתור מאפשר אפוא קבלה חלקית של טענה מסוימת, אבל דחייה מפורשת של תוצאתה הארגומנטטיבית, כלומר של ההחלשה העולה ממנה. באמצעות מבנה הוויתור יכול הדובר לייצר הפרדה בין שני מרכיבים של טענת היריב, כשהוא מביע קבלה חלקית של חלק אחד ודחייה של חלק אחר. במקרה שמוצג לעיל הדובר מבחין בין "עמדה" מסוימת של יריב אפשרי לבין "טענה" שמתלווה לעתים לעמדה זו: את ה"עמדה" הוא מקבל, ואילו את ה"טענה" הנלווית אליה איננו מקבל.

דוגמות רבות לאסטרטגיה טיעונית כזו הבאתי במאמרי (לבנת, בדפוס), שבו עמדתי על האופי הדיאלוגי של פסקי דין של בית המשפט העליון. טענתי שלמבני הוויתור יש ארבע פונקציות: לוגית, רטורית, חברתית-ציבורית וחברתית בן-אישית. מביניהן, הפונקציה הרטורית היא החשובה לענייננו: מבחינה רטורית האפקט של המבנה הזה הוא שהדובר מצטייר בעקבותיו כחכם יותר ממתנגדיו, אנליטי יותר וזהיר יותר מהם: הוא חשב כבר על מה שאחרים חשבו, חשב בחיוב עד כדי כך שהוא אפילו מקבל חלק מזה, אבל הוא חכם יותר משום שהוא שם לב שיש כאן שני חלקים ולא מקשה אחת. הוא הבחין במשהו שאחרים לא הבחינו בו, וערך הבחנה דקה יותר.

הטקסט המרכזי שאדון בו מדגים מבני ויתור המשמשים להצדקת הבחירה של שיטת המחקר. זהו קטע ממאמר המתאר מחקר בהשפעת אלימות גופנית במשפחה על הסתגלות ילדים בבית הספר. כדי לבדוק את תפקודם החברתי של ילדים בבית הספר השתמשו החוקרים בשני מקורות מידע: הערכות של חברים והערכות מורים. שני מקורות מידע אלה

אינם המקורות הבלעדיים האפשריים, ולפיכך על החוקר שבחר בהם להצדיק את הבחירה הזו. הקטע שלהלן מופיע בחלקו הראשון של המאמר, בסעיף הסוקר את מקורות המידע האפשריים שנוצלו במחקרים שונים בעבר. המעקב אחרי מבני הוויתור יאפשר לנו להצביע על המאמץ לדחות את מהימנותם של מקורות המידע שלא נבחרו במחקר הנוכחי, ולהצדיק בכך את הבחירה של החוקרים במקרה הנוכחי. ראשית, מוזכרים מקורות המידע שלא נבחרו במחקר הנוכחי: הילדים עצמם, הורים וצופים חיצוניים (ההדגשות שלי):

ילדים: דיווחים עצמיים עשויים להניב מידע שאינו ידוע לאחרים ואשר משקף באורח מדויק את ערכיו של הילד [...] **אולם** אינם מאפשרים ללמוד כיצד האחרים תופסים את הסתגלותו של הילד. (מבוא, השפעת אלימות, מגמות 77).

הורים: [...] הורים מספקים מידע עשיר על התנהגויות המתרחשות בבית. **אולם**, מאחר שזמן רב כל כך מיומו של הילד מוקדש לבית הספר ולפעילויות אחרות מחוץ לבית, אירועים מהותיים, שיכולים לשפוך אור על מעמדו של הילד, עלולים להיות בלתי ידועים להורים [...]. ראיונות טלפוניים עם הורים יכולים לספק מידע חשוב [...] **אם כי** מוגבל על-ידי הסיטואציה המסוימת [...] (מבוא, השפעת אלימות, מגמות 77).

צופים: חוקרים [...] השתמשו בתצפיות [...] ייחודן של תצפיות הוא ביכולתן להבחין בדקויות, כמו המידה שבה ילדים משחקים לבד [...] **מצד שני**, תצפיות על התנהגות ילדים עלולות להניב מידע מטעה. (מבוא, השפעת אלימות, מגמות 77).

מיד בהמשך מוזכרים מקורות המידע שכן נבחרו, חברים ומורים, אלא שכאן מוצגות שיטות שונות לקבלת מידע, ונדחות השיטות שלא נבחרו במחקר הנוכחי.

חברים: [...] פרייס וואן-סלייקה [...] ביקשו מילדים לדרג את המידה שבה הם חיבבו כל ילד בקבוצתם. שיטה זו פשוטה דיה לשימוש עם ילדים צעירים, **אבל** היא **מוגבלת** מאחר שהיא אומדת רק את הערכתם הרגשית של המשיבים [...]. דודג' ועמיתיו [...] חקרו [...] על-ידי בקשה מילדים לשיים עד שלושה ילדים המתאימים לכל אחד משלושה תיאורים [...] מידע זה עשוי להיות מאוד יעיל, **אבל** הוא מספק הבנה **מאוד צרה** של יכולותיו החברתיות של ילד המוקד. (מבוא, השפעת אלימות, מגמות 78).

מורים: דיווחים מסוג זה מאפשרים קבלת הערכה על הישגי הילדים, התקדמותם והתנהגותם בבית הספר. במרבית המקרים, **עם זאת**, המידע אינו מבוסס על שאלות מתוקננות שמאפשרות השוואה עם חברים ועשוי לכן לשקף הערכות מורה **מוטות**. (מבוא, השפעת אלימות, מגמות 78).

שמות התואר "מוגבלת", "מאוד צרה" ו"מוטות" עם ערכם הסמנטי השלילי, מסמנים את חולשתן של השיטות המוזכרות.

באופן מפתיע, ובכיוון ארגומנטיבי הפוך, מופיע כאן מבנה ויתור שדווקא מחליש את תוקפה של הבחירה במורים כמקור מידע:

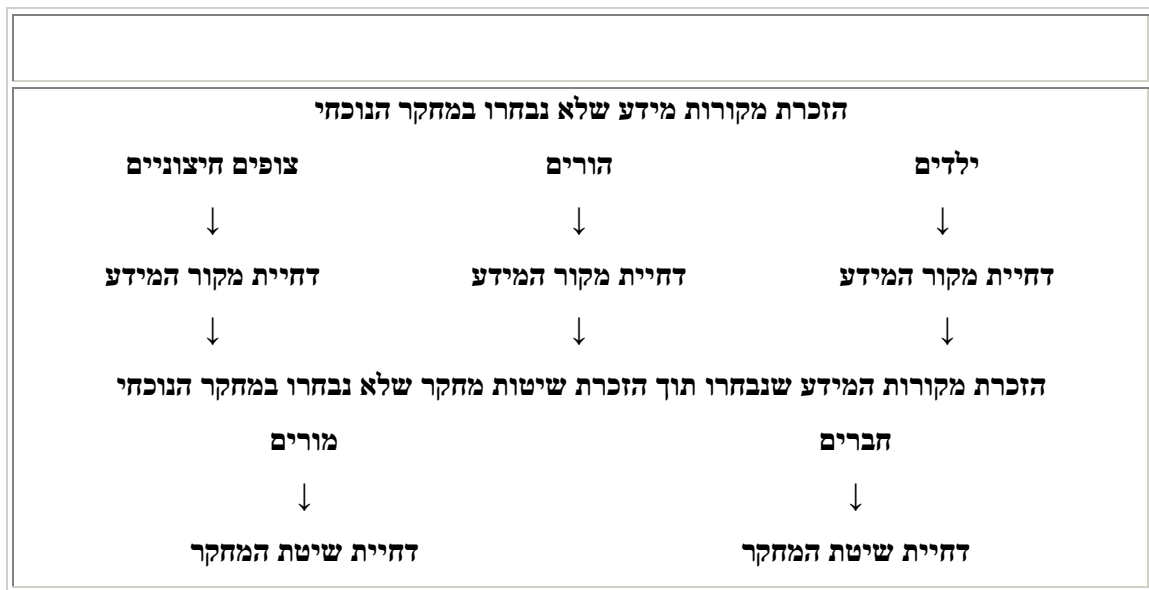
זמן שהות של מורים עם ילדים יכול, כאמור, לאפשר קבלת תיאורים יעילים ועשירים של האיכות של קשרים עם חברים של הילדים. יתרה מזו, מורים אובייקטיביים יותר מהורים [...] **אף על-פי כן**, המידע שמסופק על-ידי מורים עלול להיות מושפע מידע מוקדם אודות הילדים ואודות משפחותיהם [...] (מבוא, השפעת אלימות, מגמות 78-79).

אלא שהחוקרים אינם מניחים להסתייגות זאת להחליש את הטיעון, והם מספקים לה תשובה מיידית בפסקת הסיכום של סעיף זה:

ניתן לסכם ולומר שחברים ומורים יכולים לספק מידע מהימן על התנהגויות ילדים בתוך קבוצת השווים. במסגרת בית הספר הערכות חברים ומורים הן יעילות יותר מדירוגי צופים [...] **במיוחד כאשר המידע נאסף משני מקורות**. (מבוא, השפעת אלימות, מגמות 79).

כלומר הצירוף של שני המקורות, חברים ומורים, הוא שיפצה על הבעייתיות שבהערכות המורים.

אנו רואים, אם כן, שמבני הוויתור משמשים כלי מרכזי בידי הכותבים ליצירת הדיאלוג עם מחקרים קודמים ולהצדקת הבחירה שלהם בשיטת מחקר מסוימת. להצדקה זאת חשיבות עליונה לחיזוק תוקפו של הטיעון. הצמד הסתייגות-הצדקה מוליך את הקורא דרך המהלך הארגומנטיבי להלן:



מן המהלך הזה משתמעת עדיפותו של המחקר הנוכחי, עדיפות הנטענת במפורש רק ארבעה עמודים אחר כך, בסעיף "כלי המחקר":

מדדי ההערכה הבאים נבחרו מפני שהם **מוצלחים יותר** ממדדים קודמים [...] ה-RCP [...] שונה בכך שילדים מתבקשים לנקוב [...] ה-RCP נראה, לכן, מאפיין **טוב יותר** של הסתגלות חברתית [...] (כלי המחקר, השפעת אלימות, מגמות 83).

אראה דוגמה נוספת לויתור הקשור להצדקת שיטת המחקר. היא לקוחה מתוך מאמר העוסק בשאלות של תודעה עדתית בין קבוצות שונות באוכלוסיה בישראל. העבודה התבססה על שאלונים. במאמר אין סעיף העוסק במפורש בכלי המחקר או בשיטת המחקר. הקטע המופיע כאן, הלקוח מתוך המבוא, הוא המקום היחיד שבו מוזכרת הבעייתיות של השימוש בשאלונים:

למרות הבעיות המתודולוגיות הכרוכות בשימוש בשאלונים [...] התשובות לשאלות סקר זהות, שהועברו במרווחים של 4 שנים למדגמים גדולים ודומים, **יכולות לסייע** באיתור מגמות של השסע העדתי בעשור האחרון. (מבוא, השד העדתי, מגמות 6).

במקרה זה ההסתייגות, כלומר האזכור של הבעיות הכרוכות בשימוש בשאלונים, היא הרבה פחות מפורשת מאשר בדוגמות הקודמות. אין פירוט מהן הבעיות, אין שום אזכור מפורש של "מתנגד" ממשי או פוטנציאלי. כדי להבין את המניע לכך, נזדקק להקשר דיסיפלינרי עשיר יותר. למשל, אם נדע שרוב החוקרים בדיסיפלינה הרלבנטית מתנגדים לשימוש בשאלונים כדי להשיג סוג כזה של מידע, ושמתודה זו נחשבת בלתי אמינה לצרכים הספציפיים האלה, נוכל לחשוב שחוסר המפורשות כאן תכליתו להתחמק מן הדיון בנושא בעייתי. הכותב מציע כאן אזכור מינימלי של הסתייגות, הנדחית מיד באותו משפט באמצעות הצדקה. נקודה חשובה היא הניסוח הזהיר של ההצדקה: המילים "יכולות לסייע" הן בעלות ערך מודאלי המחליש את הטענה. ההבדל בין צמד המשפטים שלהלן מבהיר באיזה אופן הניסוח שנבחר הוא זהיר:

התשובות לשאלות סקר זהות **יכולות לסייע** באיתור מגמות של השסע העדתי בעשור האחרון.
התשובות לשאלות סקר זהות **מצביעות** על מגמות של השסע העדתי בעשור האחרון.

כלומר, ההצדקה המופיעה בטקסט בעקבות ההסתייגות היא זהירה ומוחלשת, וזהירות זו אולי מצביעה על מודעותו של הכותב לבעייתיות של המתודה שבחר, ואולי גם על חוסר בטחון שלו עצמו ביעילותה.

כאמור, מבני ויתור עשויים להופיע בחלקים שונים של המאמר, ובכל מקום יש להם פונקציה שכנועית ייחודית. בפרק המבוא, למשל, הם עשויים לתמוך בבחירה של המסגרת התיאורטית, ואילו בפרק הדיון הם עשויים לתמוך באופן שבו הממצאים מנותחים ומוסקות מהם מסקנות. להלן דוגמה לויתור הקשור להצדקת המסקנות שהחוקר מבקש להסיק מן הנתונים:

גם אם קשה ללמוד ישירות מתוך בדיקות אלו על האפשרות לפעילות קולקטיבית או להתלקחות על רקע השסע העדתי, **עדיין ניתן** ללמוד מהן **רבות** על המשמעויות הפוליטיות של עדתיות בישראל בעשור האחרון של המאה ה-20. (ניתוח ממצאים, השד העדתי, מגמות 19).

גם כאן אין יריב מפורש, רק במשתמע מובן שיש מישהו שעשוי לטעון ש"קשה ללמוד ישירות" וכו'. המאמץ לדחות את הטענה הזו ניכר כבר באופן הניסוח שלה: "קשה" יכול

להתפרש כ"לא בלתי אפשרי", כלומר: אמנם קשה, אבל אפשר. גם המילה "ישירות" מעניינת: גם אם אי אפשר ללמוד "ישירות", בכל זאת ייתכן שניתן ללמוד "בעקיפין". וגם בדוגמה זו אפשר לראות החלשה של חלק ההצדקה, באמצעות הביטוי המודאלי "ניתן".

לסיכום, הטקסטים המעטים שנותחו כאן נועדו להציג את חשיבותו הארגומנטטיבית של מבנה הווייתור, ואת העניין שיש בנייתו רטורי של טקסט מדעי. הוצג כאן קצה-קצהו של הקרחון, שהוא המאמץ של החוקר, מנסח הטקסט, להפוך את הממצאים שבידו לידע מדעי שיש לו סיכוי להתקבל על ידי הקהילה המדעית ולהפוך לחלק מגוף הידע שלה.

ביבליוגרפיה

לבנת, ז' (בהכנה). דרכי השכנוע של השיח המדעי.
רועה, י' (1994). אחרת על תקשורת – שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות, הוצאת רכס.

Azar, M. (1997). Concession relations as argumentation. *Text* 17 (3): 301-316.

Hunston, S. (1994). Evaluation and organization in a sample of written academic discourse. In: M. Coulthard (ed.) *Advances in written text analysis*. London: Routledge.

Hyland, K. (1998). *Hedging in scientific research articles*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Lakoff, G. and M. Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago and London: University of Chicago Press..

Latour, B. and S. Woolgar. 1979. *Laboratory life: The social construction of scientific facts*. Beverly Hills: Sage.

Livnat, Z. Forthcoming. "Argumentation in a Complex Action Game: A Court Judgement as a Dialogic Suasive Text", *Studies in communication sciences*.